

Kritische ontwerpfactoren nader belicht

Innovatieve veehouderijconcepten als inspiratiebron

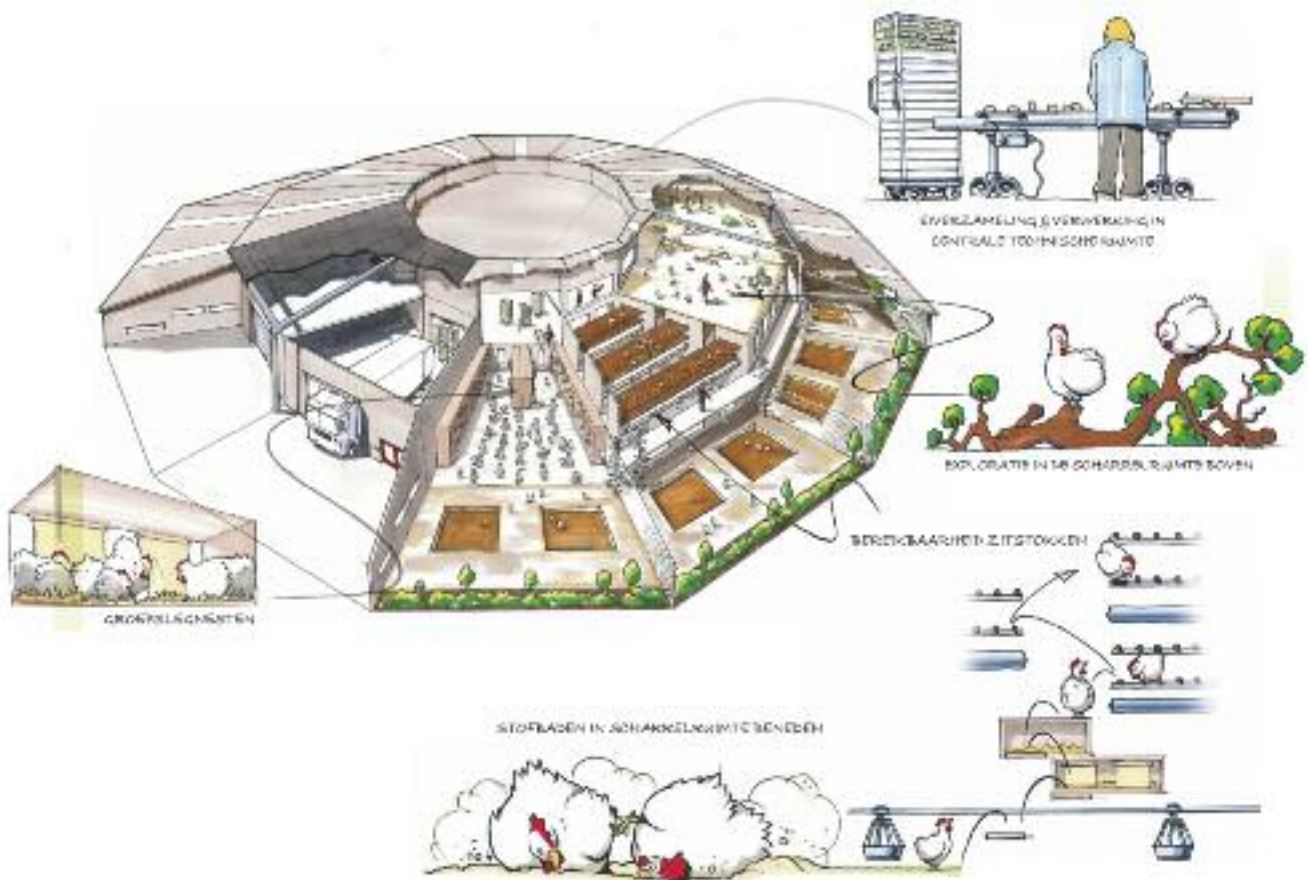
Beelden van een compleet andere en duurzame veehouderij kunnen pioniers inspireren, zelfs als ze niet morgen in de praktijk gebracht kunnen worden. Het ontwerp Rondeel, een van de projecten van Ontwerpen voor Systeeminnovatie uit het project Houden van Hennen, laat zien hoe pioniers dit soort beelden omarmen en ermee aan de slag gaan om het in de praktijk te brengen.

De roep om nieuwe veehouderijconcepten komt niet alleen vanuit de maatschappij. Steeds meer veehouders en andere ondernemers zijn op zoek naar manieren om duurzaam te produceren. Wat een aantal jaren geleden als onderstroom begon, wint aan kracht en komt via zichtbare initiatieven steeds meer aan de oppervlakte. "Ontwerpen voor Systeeminnovatie", ondersteund door LNV, beoogt dergelijke inspirerende initiatieven uit de praktijk te verbinden met

geheel nieuwe ontwerpen. De projecten van Ontwerpen voor Systeeminnovatie waren eerder bekend onder de naam Reflexief Interactief Ontwerpen (Bos, 2008).

>> Schetsen aan de toekomst

In de projecten werken veehouders, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, beleidsmakers en wetenschappers van Wageningen

Artist impression van het concept Rondeel.

Houden van Hennen

Het project Houden van Hennen betrof op uiteenlopende manieren diverse belanghebbenden bij het ontwerpproces voor "Ontwerpen voor Systeeminnovatie" voor leghennen. De opdracht was dat de ontwerpen tegemoet moesten komen aan de wensen van leghennen, pluimveehouders en de maatschappij. Ieders wensen zijn ineengevlochten in twee ontwerpen. Twee, omdat er niet één ideaal houderijsysteem bestaat en er in Nederland plek is voor verschillende vormen van veehouderij die verschillende burgers, consumenten en pluimveehouders aanspreken en die bij verschillende kippenrassen passen. De ontwerpen, Rondeel en Plantage, maken duidelijk dat economische productie van eieren te verenigen is met een sterke verbetering van dierenwelzijn en gezondheid voor mens en dier. Daarnaast sluiten de ontwerpen aan bij de ideaalbeelden die verschillende typen mensen hebben van de pluimveehouderij. Pluimveehouder Chris Borren van De Lankehenhof heeft op basis van het streefbeeld Plantage een diervriendelijke stal ontworpen en gebouwd (Groot Koerkamp, 2008).

Meer informatie over Ontwerpen voor Systeeminnovatie:
www.duurzameveehouderij.wur.nl

Meer informatie over de projecten: www.houdenvanhennen.nl,
www.lankehnhof.nl, www.rondeel.org

Uitwerking van het concept Plantage in de praktijk.

UR aan schetsontwerpen van een nieuwe en duurzame veehouderij. Los van de huidige situatie leggen ze op gestructureerde wijze knelpunten in de bestaande situatie bloot en verankeren ze eisen van dier, boer, burger en milieu. Ook kunnen veehouders er deeloplossingen uit halen die ze op de korte of middellange termijn kunnen realiseren.

Uiteindelijk gaat het erom dat pioniers – veehouders en andere partijen binnen en buiten de sector – samen komen in lerende netwerken die op basis van de streefbeelden innovatieprojecten initiëren en uitvoeren. Ze vertalen de ontwerpen naar hun specifieke situatie en toetsen, demonstreren en verbeteren deze. De praktijkimplementatie van deze veehouderijconcepten moet aantonen dat de veehouderij daadwerkelijk te verduurzamen is, en dat dit kansen biedt voor ondernemers om voorop te lopen in het verduurzamen van de sector.

>> Inspiratie blootleggen

Om zover te komen dat er innovatieprojecten worden opgezet, moeten de nieuwe ontwerpen eerst pioniers weten te overtuigen en te inspireren. Wat zorgt dan voor die inspiratie? Welke eigenschappen van de ontwerpen of het ontwerpproces dragen daar aan bij? We bestuderen dit aan de hand van het voorbeeld Rondeel, één van de ontwerpresultaten van het project Houden van Hennen (zie kader Houden van Hennen). Het ontwerp blijkt een "inspirerende wegwijzer" te zijn voor een duurzame pluimveehouderij. Dat komt door: het tastbare karakter, de goede balans tussen vernieuwing en herkenbaarheid, de meerdere beloften die de ontwerpen inhouden en de partijen die de pioniers ondersteunen (zie tabel 1). De potentiële partijen die als pioniers in praktijkexperimenten aan de slag zouden kunnen – ketenpartijen en pluimveehouders –, zagen de gepresenteerde schetsontwerpen voor Rondeel in een eerste reactie als onrealistisch en als te ver van de huidige praktijk. Het

werd soms gekscherend “De Circustent” of “Center Parcs voor Kippen” genoemd. Maar het gewaagde en vernieuwende prikkelde wel. Het bleef bij mensen hangen, vooral omdat de opgestelde programma’s van eisen voor diverse duurzaamheidsaspecten uitgewerkt waren in gevisualiseerde concepten op bedrijfsniveau. Een dvd en later een maquette maakten het ontwerp tastbaar. Mensen konden zich daardoor iets bij de ontwerpen voorstellen en vonden de ideeën steeds minder waanzinnig. Het ontwerp bracht uiteindelijk mensen met interesse in de geschetste toekomst bijeen. De zichtbare presentatie werkte ook goed bij de onderhandelingen met gemeenten over bouwplannen en vergunningen.

>> Balans tussen vernieuwing en herkenbaarheid

Niet alleen de praktische uitwerking van het ontwerp zorgde ervoor dat pioniers geïnspireerd raakten, maar ook de herkenbaarheid. Al leek het ontwerp van het houderijsysteem aanvankelijk een ver-van-mijn-bed-show, pioniers zagen ruimte voor vertaling van het ontwerp naar hun eigen bedrijfssituatie. En het bleek geen “losse flodder” te zijn: er zat wel degelijk wetenschappelijke analyse en kennis achter van bedrijfsconcepten. Ze beschouwden het ontwerp als een “artist impression” die praktijkrijp gemaakt moest worden en waarbij zaken geverifieerd en verder ingevuld moesten worden,

bijvoorbeeld wat betreft technische installaties, milieueisen, bouwvoorschriften en ruimtelijke ordening. Opvallend is dat de vrijheid die het ontwerp bood, vaak juist als een voordeel werd ervaren. Het gaf volgens de pioniers voldoende ruimte om er nog een eigen technische invulling aan te geven.

In Rondeel sprak vooral de ronde vorm sterk aan. Het maakte gelijk duidelijk dat het om een heel andere stal gaat. Bij het doorontwikkelen van het ontwerp is de vorm dan ook expliciet behouden.

>> Meerdere beloften

Rondeel is gestoeld op een aantal gedegen programma’s van eisen en draagt daardoor meerdere beloften in zich: diervriendelijk en tegelijkertijd goed voor pluimveehouder (economisch en werkgenot). Deze beloften sloten aan bij diverse motieven van pioniers om duurzamer te willen ondernemen.

De belofte van diervriendelijkheid is duidelijk herkenbaar in het ontwerp. Het maakte dat het belangrijke pioniers – stallenbouwer Vencomatic en eierpakstation Kwetters (inmiddels niet meer betrokken omdat er een andere marktstrategie is gekozen) – aansprak. Vencomatic wilde leider zijn in diervriendelijke houderijsystemen voor pluimvee en Kwetters, onder meer bekend van het viergranenei, zag potentie in een duurzaam geproduceerd ei met

Tabel 1. Cruciale kenmerken in het succes van het Rondeel en wat de kenmerken teweeg brengen bij pioniers.

kenmerk ontwerp Rondeel	kenmerk ontwerpproces	effect kenmerk op pioniers
sterk vernieuwend	systeeminnovatief	- prikkelt - blijft hangen
tastbaar, concreet	visueel ontwerp	- geeft innovativiteit helder weer, blijft hangen - maakt het voorstelbaar - brengt mensen met dezelfde interesse bijeen - faciliteert onderhandelingen met derden
afgebakend	ontwerp van een houderijsysteem	- maakt het vertaalbaar naar eigen situatie - geeft onzekerheden in het ontwerp aan - spreekt partijen met ondernemersbelang aan
diervriendelijk	programma van eisen leggen	- spreekt partijen met maatschappelijke motieven aan - spreekt partijen met ondernemersbelang aan
duurzaam	meerdere programma’s van eisen aandacht landschap	- spreekt partijen met duurzaamheidsambities aan - inpasbaar in bestaande - ontwikkelingsplannen
maatschappelijk geaccepteerd marktkansen	meerdere partijen participeren identificatie nieuwe burger- & consumentengroepen	- levert (indirecte) goedkeuring voor het ontwerp op - spreekt partijen met ondernemersbelang aan - spreekt ook niet-biologische veehouders aan
ambassadeurs	kopstukken van overheid, wetenschap, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven	- uitzicht op ondersteuning bij verdere ontwikkeling - faciliteert netwerkvorming

een goed verhaal voor de consument. Het beeld van een kip die onder groen lover in de vrije ruimte en licht kan scharrelen, hielp hierbij.

Bijzonder is dat twee partijen die aan twee uiterste kanten in de keten staan en gewoonlijk geen directe relatie hebben, op zo'n manier samen gingen werken aan de ontwikkeling van een nieuw houderijsysteem in combinatie met een nieuw marktsegment. Bij de doorontwikkeling van het Rondeel waren dus niet de pluimveehouders de belangrijkste initiators voor een omslag in de pluimveehouderij.

>> Maatschappelijke acceptatie

Doordat ook een maatschappelijke organisatie als de Dierenbescherming heeft deelgenomen aan het ontwerpproces dat leidde tot Rondeel, beloofden de ontwerpen een zekere mate van maatschappelijke acceptatie. Vencomatic en Kwetters zagen hierin kansen voor hun ideeën. Inmiddels heeft de Dierenbescherming twee sterren van het Kenmerk Beter Leven toegekend aan het Rondeelsysteem. Hiermee geeft de Dierenbescherming de mate van diervriendelijkheid van (vlees)producten aan. Daarom houdt het ontwerp ook de belofte in van een nieuw marktsegment met nieuwe marktkansen. Dit verlaagt de drempel voor gangbare ondernemers die naar duurzamer en diervriendelijke houderijsystemen toe willen om in te stappen en worden niet enkel biologische ondernemers aangesproken. De pioniers verwachten dat het te creëren segment ei een goede aanvulling kan zijn op het pallet aan huidige volière- en scharreleieren en biologische eieren.

>> Ondersteunende partijen

Pioniers werden gesterkt in hun voornemen om met het Rondeel-ontwerp aan de slag te gaan, doordat er vanuit verschillende hoeken ondersteuning kwam in de vorm van trekkracht, advies, onderzoeksfinanciering en procesfacilitatie en doordat "kopstukken" met wetenschappelijke, economische of maatschappelijke status zich aan het initiatief verbonden. De rol van trekker en facilitator die eerst bij de onderzoekers lag, is overgegaan naar TransForum en het hiertoe opgerichte ontwikkelbedrijf Rondeel bv. Hoewel dit bedrijf is opgestart is als een zusterbedrijf van stallenbouwer Vencomatic, biedt het de mogelijkheid om meerdere partijen uit de tafeleierketen te betrekken, om zo tot integrale ketensamenwerking te komen. Wetenschappers bleken een goede rol als consultant te kunnen vervullen – zo gaven ze ondersteuning bij de doorrekening van concepten en wisten ze samen met gespecialiseerde milieubureaus vergunningaanvragen soepel te laten verlopen. Ook andere partijen als Transition and Society en ZLTO boden de nodige

ondersteuning aan pioniers en het ontwikkelbedrijf. Meerdere partijen ontpopten zich zo als bruggenbouwers tussen ontwerpschets en praktijkexperiment.

>> Lessen voor de toekomst

Meerdere kenmerken van het ontwerp en het ontwerpproces hebben pioniers geïnspireerd tot innovaties in de praktijk (zie tabel). De bevindingen geven lessen voor toekomstige ontwerpen voor systeeminnovatie. Zo is het essentieel een gewaagd en visueel ontwerp te leveren op een herkenbaar schaalniveau, bijvoorbeeld een stal. En de ontwerpen moeten de eisen van dier, boer, burger en milieu verenigen en aandacht schenken aan nieuwe markten en landschappelijke inpassing. Verder is het van belang dat praktijkinitiatieven op diverse wijzen worden ondersteund, vanuit overheden, wetenschap en procesbegeleiding.

Uit Rondeel zijn ook lessen voor verbetering te trekken. Er moet nagedacht worden over de ondersteuning van praktijkinitiatieven via beleidsinstrumenten. De huidige beleidsinstrumenten blijken niet te passen bij initiatieven met (meervoudige) systeeminnovatieve ambities. De huidige systematiek van beoordelen door de opdrachtgever, het ontbreken van risicoafdekking voor de initiatiefnemers en de wijze en hoogte van financiering werkt pioniers vaak tegen en frustriert de voortgang. Een ander punt is de neiging om bij de praktische uitwerking de systeeminnovatieve ambities af te zwakken en terug te vallen in de huidige realiteit. Een goede balans tussen prikkelende inspiratie en vernieuwing enerzijds en verankering anderzijds bleek heel belangrijk. Wat daarin kan bijdragen is expliciete aandacht aan kansen voor deelaspecten: stappen voor morgen, die de ontwikkeling naar het langetermijnperspectief niet in de weg staan en op deze wijze het proces naar praktijkimplementatie ondersteunen.

Jessica Cornelissen en Laurens Klerkx

Meer informatie: Jessica Cornelissen, t 0320 293557, e jessica.cornelissen@wur.nl

De bijdrage van Laurens Klerkx aan dit artikel is gebaseerd op een door TransForum gefinancierd praktijkinnovatie project Op zoek naar het Gulden Ei.

‘Iedereen die dat wilde, kon bij ontwerp Rondeel meedoen’

Het revolutionaire ontwerp Rondeel heeft samen met het meedenken van zoveel mogelijk partijen geleid tot een praktijkrijp stalsysteem. De marktintroductie loopt echter vertraging op door het ontbreken van voldoende passende financieringsmogelijkheden voor zulk soort totaalinnovaties, aldus Ruud Zanders, directeur van Rondeel BV.

Het Rondeel staat er nog niet, maar iedereen in de pluimvee-sector kent het ontwerp. ‘Zo’n revolutionair ontwerp, dat valt op’, vindt Ruud Zanders. Sinds 1 mei 2008 is hij directeur van Rondeel BV, de organisatie die de innovatieve kippenstal praktijkrijp maakt. Bij het ontwerpproces was hij niet betrokken, maar ‘iedereen in de sector had ervan gehoord, dus ik ook’. Normaliter is een nieuw technisch ontwerp alleen bedoeld om de kostprijs van de eierproductie verder te verlagen,

legt hij uit. Bij het Rondeel ging het vooral om integratie van milieu, welzijn, werkbaarheid voor de pluimveehouders en landschappelijke inpasbaarheid. ‘Dat maakt het zo uniek.’ Het uiteindelijke ontwerp is een ronde leefomgeving, met verschillende functiegebieden, overdekte units en buitenruimtes waar de kippen hun natuurlijk gedrag kunnen uitoefenen, zoals scharrelen en foerageren. De pluimveehouder heeft overzicht en kan het werk goed aan door uitgekende techniek.

>> Alle partijen betrokken

Wat het ontwerp ook uniek maakt, in de ogen van Zanders, is dat er vanaf de aanvang van het ontwerptraject veel partijen betrokken zijn geweest: pluimveehouders, de keten, maatschappelijke organisaties waaronder de Dierenbescherming en retail. ‘Iedereen die dat wilde kon erbij zijn.’ Zo ontstond een houderijsysteem

waar iedereen achter stond.’ Juist die algemene acceptatie maakte dat Cor van de Ven, directeur van systeembouwendrijf Vencomatic, er in sprong, aldus Zanders. ‘Hij dacht: “goh, dit is wat Nederland wil. En ik kan dit technisch voor elkaar krijgen en in de markt zetten”.’

>> Praktijkrijp maken

Bijna alle stappen voor het praktijkrijp maken zijn doorlopen. Vanuit het oorspronkelijke ontwerp is een systeem gemaakt dat ook echt werkt. Er is een dvd gemaakt en een maquette, wat helpt om nieuwe partijen te benaderen. Er zijn zelfs al pluimveehouders met een vergunning om het systeem met de typisch ronde leefomgeving te bouwen. ‘Overall was medewerking. Een gemeente als Barneveld dacht mee, bijvoorbeeld bij de landschappelijke inpassing. De Dierenbescherming heeft voor de toekomstige eieren al twee

sterren toegekend van het Kenmerk Beter Leven.’ Nu is er nog één obstakel: de financiering. En dat blijkt hardnekkig. Het Rondeel zal ongeveer twee maal zo duur zijn als een traditioneel scharrelstelsysteem. Ondanks dat gesprekken met afzetkanalen heel goed lopen is het risico dat de meerinvestering niet is terug te verdienen, te groot voor een individuele pluimveehouder. ‘Wij kunnen en willen niet aan een pluimveehouder vragen om zijn hele hebben en houden op het spel te zetten.’ De overheid moet hier instappen, vindt de directeur. Er zijn wel subsidiepotjes, maar die zijn relatief klein en bij elkaar bij lange na niet genoeg. Zanders zoekt verder. Hij is ervan overtuigd dat het Rondeel er uiteindelijk komt en hopelijk in Nederland wordt gebouwd. ‘Daar kunnen we dan als pluimveeland trots op zijn.’ Maar als het hier niet lukt, wijkt hij uit naar het buitenland.